

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук Луценко Ірини
Геннадіївни на дисертацію Ткач Юлії Олегівни за темою «Кримінальна
відповідальність за порушення встановленого законом порядку
трансплантації анатомічних матеріалів людини», подану на здобуття
ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право
зі спеціальності 081 Право**

Актуальність дослідження. Життя і здоров'я кожної людини сучасний цивілізований світ визначає як найвищу соціальну цінність. Основоположні закони більшості країн світу не тільки закріплюють цей постулат, але й запроваджують (вживають) різноманітні заходи з їх збереження та захисту.

За весь час свого існування людство постійно створювало і вдосконалювало різні наукові і практичні здобутки для збереження здоров'я і покращання якості та продовження життя. Флагманами у цьому напрямку безумовно є медицина і біологія. Трансплантологія, як галузь медицини, станом на зараз є однією з тих систем знання, що виявляються дотичними до таємниці самого творіння, принаймні на рівні людського тіла. Найбільшою перемогою сучасної трансплантології без перебільшення можна назвати її можливості надавати «другий шанс на життя» людині, яка з патофізіологічних причин приречена на передчасну смерть, покращання стану її здоров'я.

Цю галузь медицини не можна вважати новою, адже перші згадки про неї сягають сивої давнини. Проте активного розвитку вона почала набувати минулого століття і станом на зараз цей процес продовжує набирати оберти. Однак прогрес у цьому напрямку затьмарюється такою вагомою проблемою, як нестача в достатній кількості анатомічних матеріалів людини для всіх нужденних. Існує нездоланна прірва між попитом і пропозицією на них.

Жага до життя і дефіцит у цій сфері призводять до катастрофічних наслідків, що охоплюються діапазоном морально-етичних та кримінально протиправних наслідків. Ціна людського життя і здоров'я в цьому контексті набувають вартості в грошовому еквіваленті, що штовхає окремі категорії людей на кримінально протиправні дії. Тож відносна новизна такої кримінальної практики, динамічний розвиток трансплантології, нестача анатомічних матеріалів людини, а також прогалини в медичному законодавстві створюють

сприятливі умови для порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Звідси – закономірними є і проблеми як нормативно-правового, так і правозастосовного характеру за напрямом забезпечення належної кримінально-правової охорони здоров'я людини у сегменті трансплантаційних практик. В такому розумінні виконане Юлією Олегівною Ткач дисертаційне дослідження видається своєчасним та затребуваним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їхня достовірність. Аналіз змісту представленого до опанування дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що робота містить необхідні для такої наукової праці складові: ґрунтовний науковий аналіз обраної теми, критичний аналіз досягнень більшості попередніх дослідників цієї та суміжних проблем, масштабний предметно-змістовний компонент, суттєву емпіричну базу, належну апробацію результатів дослідження.

Об'єкт та предмет представленого кримінологічного дослідження визначені коректно. Досить обґрунтованою і логічною виглядає сама структура дисертації.

Основні положення, висновки та пропозиції з удосконалення чинного законодавства, що сформульовані авторкою у дисертації, і представлені нею як наукова новизна, базуються на системному підході та мають відповідний рівень обґрунтованості. Цьому сприяло вивчення достатньої кількості наукової літератури історичного, медичного, правового характеру, нормативно-правової бази, у тому числі закордонної, а також емпіричних джерел. Зокрема, в ході дослідження було отримано та опрацьовано статистичну інформацію Офісу Генерального прокурора; Державної судової адміністрації України; Міністерства охорони здоров'я України щодо проведених трансплантацій анатомічних матеріалів людини; обвинувальний вирок за ст. 143 КК України; результати опитування 218 респондентів (суддів, адвокатів, прокурорів, поліцейських).

Варто також відзначити високий рівень фахової компетентності та творчі здібності дисертантки, що надали їй можливість вдало визначити акценти своєї

роботи, побудувати логічно цілісну, доктринально та методологічно збалансовану дослідницьку структуру дослідження, підкреслити та обробити різноманітну емпіричну інформацію, а також порушити низку актуальних та дискусійних питань, що зумовлені недостатнім рівнем розробленості теоретичних положень кримінального права в частині кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини

Науковий апарат дисертації Ю. О. Ткач є достатньо високим, матеріал викладений чітко, доступно та юридично грамотно. Позиції, які відстоює авторка, ґрунтуються на наявних досягненнях світової та вітчизняної кримінально-правової науки, положеннях суміжних галузей знань та медичної сфери.

Наукова новизна висновків, пропозицій та рекомендацій, сформульованих у дисертації полягає в тому, що робота є першим комплексним монографічним дослідженням, у якому розглянуто питання кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Особливої уваги заслуговують положення наукової новизни, визначені як «вперше». Зокрема, в дисертації вперше запропоновано визнати мету вилучення анатомічних матеріалів людини для подальшої їх трансплантації обтяжуючою обставиною умисного вбивства та визнати уразливий стан особи обтяжуючою порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини обставиною та включити до п. 2 примітки до ст. 149 КК України включити вказівку на ст. 143 КК України: «У статтях 143, 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти...» (с. 23).

Також у роботі вперше обґрунтовано доцільність віднесення до анатомічних матеріалів людини як предмета кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 КК України, ДНК та її фрагментів, як невід'ємної частини анатомічного матеріалу, оскільки її роль у трансплантації важлива як для забезпечення успішної операції, так і для проведення наукових досліджень.

Отримані результати дали можливість дисертантці удосконалити аргументацію щодо доцільності виокремлення у кримінальному законодавстві України такого видового об'єкта кримінального правопорушення, як встановлений порядок лікувальної діяльності. Вдалою також видається обґрунтування Ю. О. Ткач доцільності відокремлення кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини медичних працівників та інших осіб.

Рівень науковості роботи та її глибина свідчать про добрі знання дисертанткою не тільки теорії кримінального права, а також про достатні компетентності в кримінології, соціології, психології та медицині, що дозволило їй окреслити перспективні напрямки роботи, що набули подальшого розвитку. Зокрема, виправданими і обґрунтованими видаються пропозиції авторки щодо законодавчого закріплення в Україні презумпції згоди померлої людини на вилучення та використання її анатомічних матеріалів для трансплантації іншій людині, а також пропозиції щодо криміналізації незаконного примушування особи до надання згоди на вилучення її анатомічних матеріалів.

Щодо положень роботи, які викликали особливу зацікавленість, позитивну оцінку і науковий інтерес, за структурою роботи можна виділити наступні моменти:

Розділі 1 «Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» викладений у відповідності до основної частини дослідження і виконує орієнтуючу функцію, завдяки чому вдається зацентувати відправні положення наукового пошуку, що в подальшому сприяє поясненню, опису і обґрунтуванню предмету дисертаційного дослідження та вирішенню поставлених задач. Тож цілком закономірним є розробка трьох підрозділів, присвячених генезі і сучасному стану нормативного регулювання та кримінально-правової охорони встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (підрозділ 1.1), факторам криміналізації порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (підрозділ 1.2), а також закордонному досвіду кримінальної

відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (підрозділ 1.3). Змістовний компонент підрозділу 1.1 містить ретроспективний аналіз законодавчої регламентації лікарської діяльності, в тому числі і відповідальності за її порушення, що стали фундаментом для становлення трансплантології. В цьому контексті важливим вважається і дослідження та опис історико-правових передумов кримінально-правової охорони встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини. Підрозділ 1.2 є логічним продовженням попереднього підрозділу, адже в ньому авторка виявляє і описує низку сучасних факторів, що обумовили криміналізацію досліджуваного кримінального правопорушення, серед яких: соціально-економічні, медичні, нормативно-правові та кримінологічні. Через призму останнього фактору, небезпідставно звертається увага на високий рівень латентності не тільки досліджуваного діяння, але й інших кримінально протиправних діянь, пов'язаних з медичною сферою.

Також слід позитивно оцінити проведений у підрозділі 1.3 порівняльно-правовий аналіз національного законодавства України та законодавства таких держав, як Великобританії, Іспанії, Ізраїлю, Латвійської та Естонської Республік, Грузії, Азербайджану, Болгарії, Франції, а також міжнародних нормативно-правових актів, які містять положення щодо трансплантації. Такий крок дозволив авторці виявити як слабкі, так і сильні сторони ст. 143 КК України («Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини»).

Розділ 2 «Юридичний аналіз складів порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» вміщує в себе чотири підрозділи, що описують всі елементи складу досліджуваного кримінального правопорушення, а саме: об'єкт порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (підрозділ 2.1), об'єктивна сторона порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (підрозділ 2.2), суб'єкт порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (підрозділ 2.3), суб'єктивна сторона порушення встановленого законом

порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (підрозділ 2.4). Структура підрозділу є цілком закономірною, адже в ньому послідовно дисертанткою описуються об'єктивні і суб'єктивні ознаки «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» як кримінального правопорушення. Авторка обґрунтовано пропонує зміни до назви розділу II Особливої частини КК України на «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, встановленого порядку лікувальної діяльності», аргументуючи це наявністю у зазначеному розділі кримінальних правопорушень зі специфічною природою, що тісно пов'язані з медичною практикою і спрямовані проти життя, здоров'я та особистої недоторканності людини (с. 77), слушною також є пропозиція щодо розширення предмету ст. 143 КК України в частині віднесення до анатомічних матеріалів людини ДНК та її фрагментів (с. 102) (підрозділ 2.2).

Слід визнати, що *підрозділ 2.2* розкритий достатньо повно, що дозволяє сформулювати адекватне уявлення про всі прояви об'єктивної сторони ст. 143 КК України. Бланкетний характер диспозиції ч. 1 ст. 143 КК України спонукав дисертантку до аналізу значної кількості нормативно-правових актів медичного характеру, особливо в частині порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини. Проведений аналіз відповідних нормативно-правових актів дозволив авторці виявити неузгодженість між останніми та ч. 1 ст. 143 КК України, а саме поза кримінально-правовим полем залишилися умови трансплантації, порушення яких є не менш суспільно небезпечними, аніж порушення порядку трансплантації.

Підрозділ 2.3 присвячений дослідженню суб'єкта кримінального правопорушення за ст. 143 КК України. Авторка послідовно за кожною частиною, зазначеного кримінального правопорушення, з урахуванням матеріалів слідчо-судової практики, результатів проведених в Україні та інших країнах трансплантацій анатомічних матеріалів людини та аналізу нормативно правових актів, що регулюють таку діяльність, обстоює свою думку щодо того, хто може бути суб'єктом порушення встановленого законом порядку

застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини. І на наш погляд, цілком аргументованою видається пропозиція авторки на рахунок включення до обов'язкових ознак порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини спеціального суб'єкта – медичного працівника.

Заслуговує на увагу детальне і всебічне дослідження суб'єктивної сторони ч. 1 ст. 143 КК України, а саме аналіз досліджень за вказаною тематикою (роботи С. В. Гринчака, Г. В. Чеботарьової та ін.), а також практичні приклади лікарської діяльності (с. 164). Це дало можливість дисертантці обстоювати власну думку, щодо форми вини у порушенні встановленого законом порядку трансплантації органів чи тканин, а саме: що на ряду із прямим умислом даний вид кримінального правопорушення може бути вчинений і з необережності (*підрозділ 2.4*).

Позитивно слід оцінити і ту частину дослідження, яка присвячена спеціальним питанням кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (*розділ 3*). Результатами здійсненого дисертанткою дослідження (*підрозділі 3.1 «Особливості кваліфікації порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини»*) стали визначення таких оціночних категорій як безпорадний стан, застосування примусу і обману, матеріальна і інша залежність в контексті ст. 143 КК України, а також співвідношення цих понять у ч. 2 та ч. 3 ст. 143 КК України. Погоджуємося із думкою авторки щодо необхідності введення в правове поле законодавчо визначеного поняття «транснаціональна злочинність», що дасть можливість якісно здійснювати міжнародне співробітництво стосовно протидії злочинності.

У *підрозділі 3.2 Відмежування порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини від суміжних складів кримінальних правопорушень* дисертанткою проводиться порівняльна характеристика таких складів кримінальних правопорушень як ст. ст. 143 та 144 КК України, так і ст. ст. 143 та 149 КК України. Дисертанткою здійснюється опис складів кримінальних правопорушень, що є подібними, проте дослідниця ґрунтовно описує відмінності між ними, як-от: кримінально-правові відмінності

щодо предмета злочину; суб'єкта злочину; об'єктивної та суб'єктивної сторін, а також потерпілих осіб у ст. ст. 143 та 144 КК України. В контексті розмежування ст. ст. 143 та 149 КК України дисертантка аргументовано зауважила, що ст. 149 КК України та ч. 4 ст. 143 КК України відрізняються предметом кримінального правопорушення, а саме: у разі коли, коли предмет комерційної операції – це людина, то діяння кваліфікують за ст. 149 КК України, а коли предмет комерційної операції – це анатомічний матеріал, то діяння кваліфікують за ч. 4 ст. 143 КК України (як незаконну торгівлю людськими органами і тканинами), з чим складно не погодитися.

Таким чином, викладене дозволяє зробити висновок, що в дисертаційному дослідженні Ю. О. Ткач сформульовано і обґрунтовано достатню кількість інноваційних висновків та положень, які аргументовано заслуговують уваги у вирішенні питань кримінальної відповідальності за порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Результати дисертаційного дослідження Ю. О. Ткач повною мірою відображені у 6 одноосібних наукових публікаціях, серед яких 3 статті опубліковані у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 1 стаття – у науково-практичному журналі, що спеціалізується на темах клітинної та органної трансплантації, інших медичних та біологічних дисциплінах, а також 2 праці апробаційного характеру – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Сформульовані у дисертації положення, висновки, рекомендації, а також пропозиції до чинного законодавства обґрунтовані дисертанткою на підставі особистих досліджень у результаті опрацювання та аналізу відповідних наукових та нормативно-правових джерел. Отже, можна вважати, що результати дисертації опубліковані достатньо повно.

Важливість для науки і практики протидії злочинності одержаних в дисертації результатів. Дисертація Ю. О. Ткач має теоретико-прикладний характер. Тому її значення може бути виявлене як в сфері подальших теоретико-правових досліджень, так і на практиці здатне покращити правозастосування.

Основні наукові результати, отримані дисертанткою, мають теоретичне й практичне значення, можуть бути використані для подальшої розробки наукових проблем у вирішенні питань кримінальної відповідальності за порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні, а також можуть бути покладені у підґрунтя систематизації та усунення прогалин медичного законодавства щодо трансплантації. Окрім цього здобутки дослідження сприятимуть протидії кримінальним практикам, пов'язаним з незаконною трансплантацією анатомічних матеріалів людини, у кримінологічному напрямку.

Рекомендації щодо використання одержаних авторкою дисертації результатів. Одержані авторкою дисертації результати можуть бути використані у нормотворчій роботі парламенту як у кримінально-правовій сфері, так і у медичній, зокрема в частині удосконалення чинного законодавства, що регулює питання трансплантації. На основі отриманих результатів видається за можливе розробити відповідні законопроекти, а також методичні рекомендації для органів досудового розслідування щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 143, 149 КК України.

Дотримання вимог академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження Ю. О. Ткач проведене з дотриманням правил академічної доброчесності. Використання результатів інших досліджень супроводжується посиланнями на відповідні джерела; статистичні відомості, наведені в дисертації, відповідають тим, що опубліковані офіційними розпорядниками статистичної інформації; методи обробки статистичної інформації є науковими, зроблені на підставі їх застосування висновки – репрезентативними.

Позитивно оцінюючи науково-теоретичну і практичну значимість дисертаційного дослідження Ю. О. Ткач, його наукову новизну та можливість використання пропозицій і рекомендацій для вдосконалення чинного законодавства, практики його застосування, необхідно висловити й деякі зауваження, а також звернути увагу авторки на деякі спірні положення, що містяться в дисертації, а саме:

1. Досліджуючи предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 143 КК України, авторка, посилаючись на Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» визначила, що ним є «анатомічні матеріали», і що це поняття «є загальним щодо органів (їх частини), тканин, анатомічних утворень, фетальних матеріалів людини, клітин людини» (с. 93). Також зазначила, що донорство крові та її компонентів і діяльність, пов'язану з їх використанням, не охоплюються цим предметом. Водночас, як видається, авторка дещо поверхнево віднеслась до опрацювання предмету кримінального правопорушення, ознаки складу якого закріплені у ч. 4 ст. 143 КК України, яка змістовно виходить за логічні межі поняття «трансплантація», адже передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю анатомічними матеріалами. Тож посилання на зазначений закон з метою тлумачення змісту об'єктивних ознак юридичного складу в частині незаконної торгівлі є недоречним. Фактично йдеться про цілком самостійний склад злочину, сконструйований у ч. 4 ст. 143 КК України, який дисонує із законодавчим замислом криміналізації, судячи з назви статті та перших її трьох частин.

Поза увагою авторки залишилась чи не єдина за цим аспектом проблематики наукова робота д.ю.н. професора О. М. Литвинова і д.ю.н. професора Ю. В. Орлова «Незаконна торгівля кров'ю людини: проблеми правової кваліфікації» (Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. № 1), в якій автори використовуючи результати експертних оцінок працівників Департаменту міграційної поліції, логіко-семантичне тлумачення положень деяких нормативно-правових актів, а також посилаючись на довідкову й науково-методичну медичну літературу, доходять висновку про те, що кров людини може вважатися предметом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України. У зв'язку з цим в подальших дослідженнях проблем кримінальної відповідальності за діяння, передбачені ст. 143 КК України, Юлії Олегівні можна порадити додатково звертати увагу й на специфічні, проте не менш гострі правозастосовні аспекти, з якими стикаються практичні підрозділи Національної поліції України при розкритті та розслідуванні цієї категорії кримінальних правопорушень.

2. На с. 61-66 авторкою наводиться ґрунтовний та детальний аналіз міжнародних нормативно-правових актів («Декларація щодо трансплантації людських органів», 1987 р., Європейська «Конвенція про права людини та біомедицину», 1997 р. «Додаткового протоколу» до зазначеної Конвенції, 2002 р.) та зарубіжних законів, що регулюють сферу трансплантації (Закон ФРН «Про пожертвування, вилучення та пересадку органів», Закон Великобританії «Про трансплантацію органів людини», Ізраїльський Закон «Про анатомію і патологію» та ін.) в подальшому проводиться порівняльний аналіз зазначених з чинним українським законодавством, зокрема ст. 143 КК України, і врешті зазначено недоліки і прогалини цієї статті. Натомість, у підсумку, відсутні конкретні вказівки на те, які аспекти кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації в зарубіжних країнах, на думку авторки, можуть бути запозичені і впроваджені в Україні. У зв'язку з цим, здобувачці під час захисту варто додатково визначити відповідні перспективи, аби мати змогу точніше оцінити наукову цінність зроблених нею висновків у цій частині дослідження.

3. Аналізуючи кваліфікуючі ознаки й спираючись на думки науковців і законодавців, авторка пропонує об'єднати ч. 2 та ч. 3 ст. 143 КК України обґрунтовуючи це майже однаковим ступенем суспільної небезпечності. Попри дискусійний характер такого об'єднання, також є питання до змісту запропонованої редакції, яку авторка вбачає у наступному вигляді: *«Вилучення в особи органів чи тканин з метою їх трансплантації із застосуванням примушування або обману, вчинене щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного, що спричинило смерть потерпілого з необережності чи завдало інших тяжких наслідків його здоров'ю»* (с. 177). Будова зазначеної редакції свідчить, що примушування і обман можуть бути застосовані лише до особи, яка перебувала у безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного. На наш погляд, запропонована редакція суттєво звужує суб'єктне коло, поза яким залишаються злочинці, які застосовують примушування і обман щодо осіб, які не перебувають

в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного. Бажано під час захисту прокоментувати зміст запропонованої редакції.

Одночасно із цим, на підставі вищевикладеного, потребує пояснення наступне твердження авторки в контексті визначення суб'єкта ч. 2 ст. 143 КК України: *«Вилучення анатомічного матеріалу людини у донора з метою його подальшої трансплантації реципієнту може проводити тільки лікар»* (с. 170), тобто спеціальний суб'єкт. Такий підхід ще більше звужує коло суб'єктів, яким можна інкримінувати дії зазначені в запропонованій редакції ч. 2 ст. 143 КК України.

4. В роботі неодноразово наголошувалося, що однією із сучасних перепон для трансплантації і водночас криміногенним фактором, зокрема для ст. ст. 143 та 149 КК України, є нестача анатомічних матеріалів людини. Одним із способів вирішення зазначеної проблеми авторкою пропонується законодавче закріплення «презумпції згоди», тобто прижиттєвої згоди на вилучення органів і тканин після смерті людини, посмертне донорство. Разом із цим, чинна редакція ст. 143 КК України, захищає лише живих донорів, оскільки віднесена законодавцем до розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» КК України. З огляду на зазначене постає питання щодо позиції авторки стосовно законодавчих новацій по захисту посмертного донора.

5. У продовження пропозиції щодо законодавчого закріплення «презумпції згоди», бажано надати пояснення як узгоджуються між собою чинна редакція ч. 3 ст. 143 КК України та пропозиції до змін ч. 4 ст. 17 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (с. 183-184), а саме: по-перше, безпорадний стан відповідно до таких осіб, як недієздатні, визнані такими у встановленому законом порядку або невстановлені особи (чия особистість не встановлена), щодо яких авторка пропонує можливість надання другим з подружжя або близьким родичом (дітьми, батьками, рідними братом та сестрою) згоди/незгоди на вилучення анатомічних матеріалів з організму таких осіб з метою пересаджування та/або вироблення біоімплантатів після визнання їх стану як незворотної смерті (смерті мозку/біологічної смерті); за відсутності другого з подружжя або близьких родичів процедура розтину тіла вказаних осіб

має проводитися у присутності працівника управління міграційної поліції та фіксуватися на відео. По-друге, матеріальна чи інше залежність відповідно до дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; осіб, загиблих (померлих) при застосуванні заходів примусу працівниками правоохоронних, силових та інших структур, уповноваженими законами та нормативно-правовими актами на застосування заходів примусу; осіб із складових сил оборони та сил безпеки, які загинули при виконанні ними службових обов'язків в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»; осіб, які загинули (померли) внаслідок збройної агресії проти України, щодо яких авторка пропонує забезпечити можливість надання згоди/незгоди на вилучення анатомічного матеріалу з їх організму з метою пересаджування та/або вироблення біоімплантатів після визнання їх стану як незворотної смерті (смерті мозку/біологічної смерті) згідно із законом.

Окрім того, дисертантці не зайвим було визначитись із тим, на скільки «презумпція згоди» осіб із складових сил безпеки і оборони є добровільною в умовах війни?

Втім, наведені зауваження мають характер побажань, спрямованих на покращення окремих положень дисертації та не знижують позитивної оцінки наукової новизни, практичної значущості й ступеню завершеності здійсненого Ю. О. Ткач дослідження. Це дає підстави для *головного висновку*: дисертація за темою «Кримінальна відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» відповідає сучасним вимогам, які пред'являються до робіт такого рівня, зокрема й тим, що передбачені Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, зі змінами та доповненнями), є завершеною кваліфікаційною науковою роботою у галузі знань 08 «Право», за спеціальністю 081 «Право. Вона містить отримані особисто наукові результати – системне та обґрунтоване вирішення важливої наукової

проблеми, що полягає у дослідженні питань кримінальної відповідальності за порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні, а також пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у цій сфері. Її авторка – Юлія Олегівна Ткач – оволоділа методологією наукового дослідження та заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**Доцент кафедри
кримінального права і кримінології
навчально-наукового інституту № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук**

Ірина ЛУЦЕНКО

Підпис Луценко І.Г. засвідчую:

**Проректор
Харківського національного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України
полковник поліції**

Олександр МУЗИЧУК